

НОРМАТИВНИЙ АБО ЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

О.Є. Оліфер

Анотація. У статті розглянуто проблему ідентичності в нормативному або етичному підході, що розвивається в англо-американській філософії з 1990-х рр. Окреслено, що його становленню сприяли нон-редукціонізм Д. Парфіта та анімілізм Е. Олсона. Нормативний підхід витлумачує особистість як морального суб'єкта діяльності, який утворює себе шляхом вибору на основі власних уявлень про благо. Тотожність особистості розуміється не як формальне відношення типу рівності між двома етапами буття особистості у часі, а як конституювання Я у процесі прийняття рішень. Розглянуто концепцію практичної тотожності К. Корсгаард та ідею тотожності як раціональної єдності у міжсуб'єктній діяльності К. Ровейн.

Ключові слова: нормативний підхід, ідентичність особистості, суб'єкт діяльності, практична тотожність, раціональна єдність, міжсуб'єктна діяльність.

NORMATIVE OR ETHICAL APPROACH TO THE PROBLEM OF PERSONAL IDENTITY IN THE MODERN ANGLO-AMERICAN PHILOSOPHY

Abstract. The paper considers the problem of personal identity in normative or ethical approach, which developed in Anglo-American philosophy in 1990th. The article states that D. Parfit's non-reductionism and E. Olson's animalism contributed to its development. Normative approach treats person as moral agent, who constitutes own self in choices according to their own ideas of good. Personal identity is understood not as formal equality relation between two person-stages over time, but as constitution of self in the process of deliberation. The paper outlines the concept of practical identity by C. Korsgaard and the idea of personal identity as rational unity in agency-regarding relations by C. Rovane.

Keywords: normative approach, personal identity, agent, practical identity, rational unity, agency-regarding relations.

Людина завжди шукала відповідь на запитання «Хто я?». Прагнення пізнати себе, осягнути власне буття, специфіку положення людини у світі є одне з центральних для філософії. У сучасній філософії зазначене питання кристалізується, зокрема, у проблемі ідентичності особистості. Тема ідентичності особистості стає однією з найбільш актуальних у ХХ–ХХІ ст. Як зазначав Е. Еріксон, слово «ідентичність» вже стало настільки часто вживаним і самоочевидним, що, здається, його не треба більше витлумачувати, оскільки не існує людини, яка не чула б його та не зрозуміла, про що приблизно йдеться [3, с. 15].

Проблема ідентичності особистості відокремилася як самостійна в англійській філософії кінця ХVІІ ст. Її розглядали Дж. Локк, Дж. Батлер, Т. Рід, Д. Юм та багато інших філософів цього періоду. Як зазначають Р. Мартін та Дж. Барресі [13, с. 151], у ХІХ ст. інтерес до цієї проблеми поступово згас, оскільки такі філософи як Т. Браун, Дж. Мілль та Дж. Ст. Мілль у її розгляді спиралися на філософію Юма, який, у свою чергу, не надавав великого значення цій проблемі.

Проте, в ХХ ст. проблема ідентичності повертається в англо-американську філософію. Зокрема, до неї звертається Дж. Мак-Таггарт у роботі «Природа існування» (1927), де окреслює свою ідеалістичну концепцію буття. Він виокремлює три головні онтологічні категорії: субстанцію, властивість та відношення. Відповідно до цих категорій він ставить питання про природу Я і робить висновок, що Я є нематеріальною субстанцією [14, с. 120]. За Дж. Мак-Таггартом, нематеріальна субстанція загалом, у тому числі і Я, має існувати поза часом [там само, с. 121]. Однак окремо взяте (конкретне) Я завжди існує у часі: після смерті людини її Я зникає. Тому Дж. Мак-Таггарт припускав, що повинен бути принцип або механізм, який описує можливість існування Я у часі, хоча він далі не розробляє цю ідею.

Проблема буття Я у часі була в подальшому розглянута в аналітичній філософії. До неї звертається Йен Гейлі у статті «Чи є Я субстанцією?» (1936). Дослідник виокремив дві можливі відповіді на головне запитання: (1) Я — це Чисте Его; (2) Я — це логічна конструкція. Перший варіант ґрунтується на картезіанській філософії і витлумачує Я як кількісно незмінну субстанцію, що проявляється у часі в усій повноті своїх властивостей. Другий варіант розглядає Я як сукупність різних психічних процесів, що по-різному можуть проявлятися в різних ситуаціях протягом життя особистості. Відповідно до другого варіанту, Я як певного психічного утворення не існує, скоріше це умовне позначення усієї сукупності відчуттів у свідомості людини [6, с. 31]. Сам дослідник надає перевагу другому варіанту. Проте він

зазначає: якщо Я являє собою певну логічно сконструйовану модель, що по-різному себе проявляє у різні моменти часу, то повинен існувати принцип, який гарантує єдність і одиничність Я. Цей принцип Й. Гейлі назвав само-тотожністю або ідентичністю Я (Self-identity) [там само, с. 35].

П. Грайс у статті «Ідентичність особистості» зробив спробу описати, як Я зберігає тотожність у часі. На відміну від Й. Гейлі, для пояснення механізму збереження тотожності Я у часі П. Грайс звернувся не до філософії Декарта та Юма, а до філософії Локка. Він пояснив, що механізм збереження тотожності Я ґрунтується на протяжності свідомості у часі. Різні стани буття особистості пов'язані один з одним за допомогою свідомості, повернення до попередніх станів відбувається із залученням пам'яті. Такі стани буття особистості він називає загальними тимчасовими станами [8, с. 341]. Кожен наступний загальний тимчасовий стан містить усю теперішню інформацію, а також інформацію з попереднього стану, що існує у вигляді спогадів [там само, с. 343]. Таким чином, загальні тимчасові стани об'єднані один з одним у своєрідний ланцюг. Принаймні так бачив цей механізм П. Грайс. Більш сучасною мовою такий спосіб поєднання та збереження інформації можна назвати блок-чейном, оскільки кожен наступний етап містить дані усіх попередніх, що гарантує надійність збереження. А у випадку з проблемою тотожності особистості гарантує збереження її властивостей: рефлексивності та симетричності.

Отже, буття Я у часі П. Грайс розподіляє на буття окремих етапів, які визнаються тотожними, при цьому тотожність розглядається ним як відношення типу рівності між двома етапами буття і як механізм конструювання Я та принцип його існування. Філософ підкреслив, що ідентичність ґрунтується на протяжності свідомості у часі та пам'яті, тим самим він актуалізував питання критерію ідентичності особистості.

Після згаданих філософів до проблеми ідентичності особистості звернулися Б. Вільямс, Д. Віггінс, С. Шумейкер, Дж. Перрі, Г. Нунан, Р. Нозік, Е. Лоу, Д. Льюїс, Р. Чізем та багато інших. Згадані дослідники розглядають концепцію ідентичності у варіанті, запропонованому Дж. Локком, проте ставлять собі за мету вдосконалити та осучаснити її, тому їхній підхід до розгляду проблеми тотожності називають нео-локкіанізмом. Починаючи з 1960-х рр., завдяки працям цих дослідників, проблема тотожності особистості стає однією з найактуальніших в аналітичній філософії.

У центрі уваги нео-локкіанізму стоять кілька проблем. По-перше,

це проблема критеріїв тотожності, тобто питання, що лежить в основі тотожності: фізична або психічна протяжність. Це питання пов'язане з психофізичною проблемою: якщо свідомість вважати лише властивістю матерії, то ідентичність не може ґрунтуватися на свідомості, а лише на матерії. Тому протяжність у часі тіла або мозку також розглядається як ймовірний критерій тотожності. Отже, виникає запитання: Що більш важливе для збереження тотожності: протяжність тіла або тяглість свідомості? У дебатах між представниками різних критеріїв, що відбувалися протягом 1950–1980-х рр., більшу прихильність здобув психічний критерій, однак і він не був позбавлений недоліків. Поступово філософи прийшли до думки, що слід змінити парадигму пошуків, що призвело до виникнення двох криз нео-локкіанізму: становлення нон-редукціонізму Д. Парфіта та анімалізму або біологічного підходу, що був запропонований Е. Олсоном, П. Сноудоном та ін.

Як зазначав Д. Парфіт, протяжність тіла та свідомості як критерії ідентичності ґрунтуються на двох видах тотожності: на якісній та кількісній. Щоб тотожність особистості зберігалася протягом часу, необхідно, щоб критерій тотожності і якісно, і кількісно залишався незмінним [17, с. 201-202]. Однак це неможливо: протяжність свідомості порушується внаслідок її втрати, під час сну або як під час забування, а будь-яка зміна фізичного тіла призведе до втрати тотожності. Тому філософ вважав, що звести тотожність до одного або кількох критеріїв неможливо, оскільки завжди виникне ситуація, у якій ці критерії буде порушено [17, с. 273]. В цьому і полягає його ідея нон-редукціонізму.

Д. Парфіт пропонує відмовитися від тотожності особистості як категорії, розуміючи тотожність як формально-логічну категорію, що характеризується симетричністю, рефлексивністю і транзитивністю. Два етапи буття особистості не можуть бути повністю тотожними з погляду формальної логіки, тому варто замінити тотожність на подібність. Таку позицію Д. Парфіт називає нон-редукціонізмом або «широким поглядом», за яким зберігається Я особистості у тяглоті її свідомості, але без строгої тотожності окремих етапів буття особистості. За словами дослідника, головне завдання особистості — вижити, тобто продовжувати своє індивідуальне буття, а не залишатися тотожним самому собі з погляду формальної логіки.

У 1980-х рр. на противагу нео-локкіанізму та «широкому погляду» Е. Олсоном був запропонований біологічний підхід або анімалізм, у якому було переглянуто визначення особистості, прийняте в нео-локкіанізмі. На його думку, особистість — це фаза у розвитку людини, що відображає певний етап у її психо-біологічному та соціальному розви-

тку [15, с. 30]. Людина здатна мислити і мати свідомість, оскільки є певним складно організованим організмом певного виду. Тому замість ідентичності особистості він пропонує розглядати ідентичність людини як живого організму, що ґрунтується на єдності життя, яка проявляється у тяглоті психічних та біологічних процесів певного організму [там само, с. 17]. При цьому Е. Олсон наголошує, що анімалізм є суто матеріалістичною філософією, тому він розглядає психофізичну проблему з матеріалістичного погляду, вважаючи свідомість властивістю мозку. Отже, основна думка анімалізму — замінити тотожність особистості на тотожність людини як біологічної істоти, оскільки людина повсякчас є людською твариною, тобто представником певного біологічного виду, що змінити неможливо.

Починаючи з 1990-х рр. все менше філософів продовжують працювати над проблемою тотожності особистості в руслі нео-локкіаністського підходу. К. Ровейн зазначила, що онтологічний аспект тотожності особистості в нео-локкіанізмі вичерпав себе [18, с. 47]. Така ситуація, на думку дослідниці, обумовлена неспроможністю ні нео-локкіанізму, ні анімалізму розв'язати проблему критеріїв тотожності особистості. Звісно, ці концепції в межах онтологічного підходу суттєво відрізняються одна від одної, їх можна навіть назвати протилежними. Проте, за словами К. Ровейн, обидва підходи припускаються однієї і тієї ж помилки: занадто мало уваги приділяють основному поняттю — власне особистості [там само, с. 41]. Це призводить до стирання меж між розрізненням понять «людина» та «особистість», що, у свою чергу, нівелює різницю між ідентичністю тварини та ідентичністю особистості, на чому наполягав Дж. Локк [там само, с. 47]. Отже, дослідниця робить висновок, що насправді анімалізм та нео-локкіанізм не такі вже й різні.

За словами Г. Франкфурта, коли говорять про поняття «ідентичність особистості», то мають на увазі не стільки формально-логічну категорію тотожності, скільки унікальність особистості, її сутність та основні властивості. Стандартні підходи в аналітичній онтології залишають ці важливі питання осторонь [5, с. 113].

Схожу позицію висловлює К. Корсгаард, яка говорить, що онтологічний напрямок ніколи не зможе пояснити тотожність особистості, оскільки підґрунтя цієї тотожності не полягають ні в просторово-часовій протяжності тіла, ні в послідовності психічних процесів, інакше не було б різниці між твариною та особистістю. Однак така різниця є, а отже, слід переглянути саме розуміння тотожності особистості: відмовитися від формально-логічного трактування і звернути увагу на

практичні проблеми особистості [9, с. 110].

Про необхідність пошуків нового підходу до проблеми ідентичності особистості говорить М. Шехтман. Вона підкреслює, що онтологічний підхід занадто сильну увагу приділяє питанню критеріїв, але усі запропоновані в межах цього підходу варіанти породжують більше запитань практичного характеру, ніж розв'язують [20, с. 4]. Саму категорію ідентичності особистості також слід переглянути. Ідентичність не може зберігати транзитивність між етапами буття у часі і при цьому ґрунтуватися на свідомості. Свідомість має таку природу, яку не можна охарактеризувати в межах формально-логічних властивостей тотожності, що можна бачити на прикладі людини з хворобою Альцгеймера. Така людина страждає провалами у пам'яті, за якими наступає стан ремісії. Відповідно до онтологічного підходу, така людина буде нетотожна собі, оскільки в різні моменти свого буття протяжність свідомості переривається, а отже, вона втрачає свою особистість. Проте не можна сказати, що ця людина втрачає свою особистість.

Отже, у 1990-х рр. починається пошук альтернативних підходів до проблеми ідентичності. Одним із них стає так званий нормативний або етичний підхід. Передумови етичного підходу можна простежити ще в статті Д. Парфіта «Ідентичність особистості» (1971). Дослідник ставить запитання, як діяти морально по відношенню до майбутнього себе. Найкраще в такій ситуації діяти за власними інтересами на засадах упередженої раціональності (*biased rationality*). За словами Д. Парфіта, упереджена раціональність означає, що слід діяти «так, щоб найкращим чином досягти того, до чого дійсно прагнеш» [16, с. 26]. Якщо особа діє, виходячи з власних інтересів, то вона припускає, що у майбутньому залишиться тією самою, що і зараз. А отже, є сенс чинити морально, оскільки ніхто не бажає собі зла. Проте що робити у ситуації, якщо немає впевненості у тотожності з собою майбутнім? Д. Парфіт зауважує, що і в такій ситуації слід діяти за власними інтересами, оскільки ця дія ґрунтується також на вимозі безсторонності (*impartiality*), яка передбачає, що слід діяти в інтересах кожного залученого [там само, с. 26]. Якщо ж припустити, що тотожності особистості немає і що у майбутньому певна людина буде іншою особою, ніж зараз, то в будь-якому разі треба чинити по відношенню до неї однаковою мірою морально, і сьогоденні вчинки повинні бути також в інтересах майбутнього Я. Така позиція філософа підкреслює зв'язок проблеми ідентичності з етикою.

Нормативний або етичний підхід висвітлено у публікаціях Г. Франкфурта, К. Корсгаард та К. Ровейн. Зазначені дослідники виступають

з критикою онтологічного підходу і відповідно до їхніх критичних зауважень можна виокремити три основні завдання нормативного підходу: (1) переглянути поняття «особистість», (2) переосмислити концепцію тотожності особистості, (3) розглянути проблему критеріїв тотожності.

В онтологічному підході, зокрема представники нео-локкіанізму, послуговуються визначенням особистості, запропонованим Дж. Локком, за яким особистістю є «розумна істота, що має здоровий глузд і рефлексію й розуміє себе як себе» [12, с. 188]. Тобто особистість — це жива істота, що характеризується наявністю свідомості та самосвідомості.

На думку Г. Стросона, це визначення підкреслює якості особистості як суб'єкта пізнання, оскільки вона здатна аналізувати власний досвід [22, с. 113-116]. Проте у роботі Дж. Локка наявне ще одне визначення особистості. Дж. Локк називає «особистість» юридичним терміном (a forensic term) [12, с. 198]. Він пише так: «Це юридичний термін приписування дії та заслуг, що приписується тільки тому, хто є розумним суб'єктом діяльності, який розуміє закон, щастя і страждання» [там само, с. 198]. Особистість здатна нести відповідальність за власні вчинки [там само, с. 199]. А на концепції ідентичності особистості ґрунтується все «право та справедливі нагороди або покарання» [там само, с. 195]. Таким чином, особистість — об'єкт покарання та винагороди.

У. Тіль зазначає, що у філософії XVII ст. термін «особистість» зазвичай стосувався людського індивіда і був синонімом Я людини. Проте іноді під ним також розуміли окремі аспекти, якості або властивості індивіда [23, с. 868]. Філософи цього періоду використовували термін «особистість» у дискусіях щодо моралі, права, релігії та онтології. Дж. Локк був першим, хто спробував поєднати у своїй концепції ідентичності особистості усі зазначені аспекти [там само, с. 871]. Г. Стросон зауважує, що дослідження У. Тіля доводить, що термін «особистість» використовується Локком для висвітлення моральних якостей [21, с. 17].

На тлумачення Локком особистості як моральної істоти звертає увагу К. Форстром. На її думку, термін «особистість» більш важливий для Локка, ніж «людина» або «розумний індивід, що мислить». Про це дослідниця пише так:

У той час як люди повинні бути розумними істотами, які здатні до мислення, «особистісність» (personhood) не виникає від здатності бути наділеним розумом або мисленням, а скоріше від здатності розуміти закон (наприклад, той, що «написаний на серці»), щастя і нещастя. В той час як розумність — важлива властивість для буття особистістю,

проте вона не є достатньою. Отже, питання про ідентичність особистості у часі для Локка — це питання не про протяжність мислячої розумної істоти, а про протяжність суб'єкта діяльності, відповідального за дію [4, с. 119].

Отже, уже від початку концепція ідентичності Дж. Локка містила моральний компонент. На нього звертають увагу представники нормативного підходу в розумінні особистості. Проте це не означає, що нормативний підхід фокусується виключно на особистості як моральній істоті, що несе за себе відповідальність, ігноруючи при цьому здатність до мислення та наявність свідомості і самосвідомості. Наприклад, К. Ровейн зазначає, що відповідно до ідей Локка, особистість — це той, хто має так звану «перспективу першої особи», тобто може говорити про себе «Я» і здатен до рефлексії. Ідентичність особистості полягає у протяжності існування цієї перспективи першої особи, тобто у протяжності Я [18, с. 14]. Я людини раціональне і рефлексивне, що дає змогу особистості розмірковувати над тим, який вибір здійснити [там само, с. 21]. А теза Локка про заслуженість особистістю покарання чи винагороди передбачає певну ступінь свободи, наприклад свободу волі [там само, с. 70-71].

Г. Франкфурт називає свободу волі сутнісною властивістю особистості. Про це він пише так:

Якщо сутність трикутника полягає у тому, чим він повинен бути, то сутнісна природа особистості полягає у тому, що вона повинна проявляти волю [5, с. 114].

За словами дослідника, воля виступає тією необхідною умовою, що проводить лінію демаркації між твариною та особистістю, тому що тварина керована інстинктом і має тільки певні потяги або потреби, а особистість здатна трансформувати ці потяги у вольовий акт [там само, с. 113].

Крім того, особистість здатна усвідомлювати свої вольові акти, тому її воля рефлексивна за характером. Здатність до рефлексії ж формується під час порівняння себе з іншими. Завдяки рефлексивності, воля скеровує мотиви, формує оцінні судження особистості щодо себе, і таким чином впливає на її вибір [там само, с. 113]. Рефлексивність і воля пов'язані між собою ще тим, що особистість може розмірковувати над вибором лише за умови наявності свободної волі. І, обираючи, особистість робить це від усього серця (wholehearted), не вагаючись. Здатність робити вибір без наявних сумнівів дослідник називає «wholeheartedness». На жаль, в українській мові немає відповідника

для цього терміну і не можна перекласти його одним словом. Однак, він вкрай важливий для розуміння ідентичності особистості, оскільки Г. Франкфурт підкреслює, що особистість з необхідністю має здатність робити вибір усім серцем, так само як із необхідністю наділена свободою волі. А це означає, що природа особистості — нормативна, а на згаданій здатності обирати усім серцем ґрунтується ідентичність особистості.

К. Корсгаард розвинула ідеї Г. Франкфурта на особистість як моральний суб'єкт діяльності. На думку дослідниці, проблема ідентичності особистості повинна розглядатися у нормативному або етичному аспекті, оскільки джерело нормативності полягає у природі особистості: особистість є рефлексивною та самосвідомою [11, с. 101]. Цих якостей вона набуває у діяльності. Дослідниця наголошує на тому, що особистість відрізняється від інших істот тим, що є активною, здатна до діяльності [10, с. 20]. Діяльність особистості характеризується тим, що спрямована на трансформування світу. За словами К. Корсгаард, особистість реалізує себе у діяльності, у результаті якої отримує певний досвід, над яким розмірковує, і таким чином приходиться до етичних проблем [11, с. 47].

К. Ровейн додає, що діяльність особистості характеризується складністю, тобто наявністю кількох етапів, плануванням та довгостроковими цілями [18, с. 144]. Тому особистість постає не тільки як моральна істота, але також як суб'єкт діяльності (agent).

Нормативний підхід переглядає саму категорію ідентичності особистості. У Локка проблема ідентичності особистості полягає у встановленні тотожності між двома часовими зрізами в бутті особистості. Якщо між двома такими епізодами в бутті особистості встановлено відношення типу рівності, то це означає, що її Я залишилося незмінним і особистість не змінилася. Така незмінність особистості обґрунтовується протяжністю свідомості і підтверджується наявністю спогадів про певні минулі події. У нео-локкіанізмі, зокрема у П. Грайса, Й. Гейлі та С. Шумейкера ідентичність або тотожність — це також і механізм збереження цілісності та єдності Я, що підтверджує, що суб'єкт має один протяжний у часі досвід, а не два і більше різних [8, с. 340]. Отже, ідентичність або тотожність особистості охоплює два аспекти: у широкому розумінні ідентичність особистості — це проблема цілісності та незмінності Я у часі, а у більш вузькому — механізм збереження цієї цілісності, що полягає у встановленні відношення типу рівності між двома етапами у бутті особистості, незмінність якої ставлять під сумнів.

Нормативний підхід також розуміє проблему ідентичності як проблему збереження цілісності Я у часі. Наприклад, К. Ровейн зауважує, що ідентичність полягає у протяжності Я, а критерій ідентичності повинен забезпечувати раціональну єдність Я або свідомості [18, с. 23]. Проте формальне тлумачення ідентичності як відношення типу рівності відкидається, оскільки воно не враховує кілька важливих аспектів.

По-перше, таке тлумачення не розкриває зв'язок сутнісних рис особистості з її ідентичністю. По-друге, в онтологічному підході взагалі не висвітлено процес виникнення ідентичності у певної особистості, лише констатується, що завдяки наявності відношення типу рівності між етапами буття особистості можна сказати, що ця особистість залишається тією ж самою, що і раніше. По-третє, формально-логічне розуміння ідентичності як механізму збереження цілісності Я не висвітлює процес кореляції збереження Я теперішнього із собою майбутнім, а ідентичність, на думку К. Корсгаард, повинна враховувати це і розглядатися як «проект себе» [10, с. 211]. По-четверте, вузьке розуміння ідентичності як формального відношення типу рівності не пояснює певні складні випадки з ідентичністю групового або колективного суб'єкта. Це такі ситуації, коли сукупність людей діє як ціле, наприклад, у шлюбі або в оркестрі. Дослідниця зауважує, що в таких випадках люди діють узгоджено і злагоджено, тому досягають певної раціональної єдності. А відтак — їх слід вважати колективною особистістю і досліджувати їхню ідентичність [18, с. 137-138].

К. Ровейн зазначає, що індивіди не народжуються ані особистостями, ані суб'єктами діяльності [там само, с. 185]. Людина стає особистістю, коли долучається до діяльності як суб'єкт, і, перетворюючись на суб'єкта, індивід прагне в подальшому ним залишатися, що дослідниця називає універсальною метою суб'єктності. Вона зазначає так:

Суб'єкти дії є раціональними істотами, тому намагаються зберігати свою суб'єктність, оскільки прагнуть цього [18, с. 85].

Тому про ідентичність особистості слід говорити як про цілісність та єдність Я суб'єкта діяльності. І така ідентичність, за словами К. Корсгаард, ґрунтується на практичних засадах, оскільки джерелом особистості є її діяльність [9, с. 110].

Отже, нормативний підхід розробляє концепцію практичної тотожності. Практична тотожність — механізм виникнення і забезпечення єдності Я суб'єкта діяльності і є результатом цієї діяльності, тому нормативні концепції досить детально розробляють процес виникнення ідентичності.

К. Ровейн зазначає, що коли особистість виконує будь-яку діяльність, під чим розуміє і думки, і вчинки, то починає приписувати свої думки та дії собі як суб'єкту, розуміючи їх як свої власні. Таким чином формується так звана перспектива першої особи — розуміння себе як автора своїх дій, здатність відокремлювати своє Я від інших. Концепція першої особи або Я не нова. К. Ровейн зауважує, що феноменологічна ідея формування Я належить ще Декарту. І відповідно до цієї ідеї:

Я володію перспективою першої особи щодо своїх власних думок і дій в силу того, що я маю прямий феноменологічний доступ до них через свідомість [18, с. 25].

Проте ця перспектива першої особи може конструюватися через процес мислення або точніше розмірковування (*deliberation*). Усі судження, що виникають в процесі розмірковування утворюють певну раціональну єдність Я [там само, с. 23]. К. Ровейн називає прагнення досягти цієї раціональної єдності нормативним зобов'язанням, яке полягає у тому, що, досягаючи раціональної єдності, особистості ставляться до цього як до свого певного обов'язку [там само, с. 23]. Таке зобов'язання виникає, оскільки у своїй діяльності суб'єкти залучають у цю діяльність інших, в результаті чого формуються так звані між-суб'єктні зв'язки між особистостями (*agency-regarding relations*) [там само, с. 114]. Специфіка цих зв'язків полягає у тому, що вони визнають один одного особистостями, підтверджуючи один в одному наявність раціональності, рефлексивності та соціальності [там само, с. 115].

Подібну концепцію практичної тотожності розвиває К. Корсгаард. Проте, на відміну від К. Ровейн, вона вважає, що у діяльності «не треба спершу досягати певного сорту психічної єдності або цілісності, яка робить вас хазяїном власних вчинків, тобто такої, яка приписує ваші вчинки вам, а потім і виборів, що ведуть вас до вираження власного цілісного Я, яке вже ви сформували» [10, с. 19]. Тобто немає наперед сформованої раціональної єдності, що формується у діяльності, а потім виступає ніби передумовою існування особистості, оскільки особистості не існує до діяльності.

Тотожність особистості вибудовується під час виконання певної діяльності. І особистість з необхідністю опиняється у ситуації вибору, в якій виникає боротьба між мотивами. Вона прагне вийти з цієї ситуації боротьби, оскільки бажає отримати результат своєї діяльності. Тому їй з необхідністю доводиться робити вибір, що і відбувається на основі її уявлення про благо.

Коли особистість обирає, то вона ніби привласнює свій вибір та дії і постає як автор по відношенню до них [9, с. 100-111]. При цьому дослідниця підкреслює, що вибір своїх дій є з необхідністю авторський, оскільки ми завжди обираємо їх як свої власні, а це породжує цілісність Я, а отже відчуття totoжності з самим собою [там само, с. 121]. Тобто ідентичність особистості полягає в утворенні або конституюванні самого себе (self-constitution) [10, с. 7]. В подальшому особистість прагне діяти так, щоб узгодити свої нинішні дії з уже зробленими виборами і таким чином підтримує totoжність Я.

За словами К. Корсгаард, практична totoжність — складне поняття, пов'язане з виконанням певних соціальних ролей. Практична ідентичність пересічної людини полягає у її приналежності до людського роду, статі, релігійної організації, етнічної групи, професійної сфери, родини або кола друзів. К. Корсгаард додає, що, виконуючи певну соціальну роль, особистість отримує обов'язки та причини діяти певним чином. Причини діяти виражають практичну totoжність, а обов'язки походять від того, що заборонено totoжністю [11, с. 101]. Тобто якщо виконання соціальної ролі збігається з увлеченням особистості про благо, то ця соціальна роль є причиною продовжувати діяти певним чином, відповідно до соціальної ролі, а оскільки особистість боїться втратити цю соціальну роль, бо це порушить цілісність її практичної ідентичності, то вона бере на себе обов'язок діяти відповідно до соціальної ролі, бо «обов'язок завжди приймає форму реакції проти загрози втратити ідентичність» [там само, с. 102].

Отже, практична ідентичність — це така цілісність Я, що постає з діяльності. У діяльності завжди є певна мета, тому практична ідентичність, як і діяльність направлена на майбутнє. В цьому і полягає «особистісний проєкт» самого себе: суб'єкт прагне мати певне відношення до того, що вважає благом [10, с. 211]. Проте така ідентичність не пов'язана ні з психічною протяжністю, ні з фізичною. Тому така totoжність не може ґрунтуватися на запропонованих в онтологічному підході критеріях ідентичності. А оскільки для нормативного підходу totoжність особистості виникає із сутнісних якостей особистості, то і збереження totoжності пояснюється природою особистості. Як приклад наведемо позицію К. Ровейн, яка робить спробу обґрунтувати етичний критерій. Варто зазначити, що вона пропонує розглядати не етичний критерій ідентичності особистості, а етичний критерій особистісності як такої (ethical criterion of personhood). Цей критерій пов'язаний зі становленням людини як особистості у міжсуб'єктній діяльності. К. Ровейн наголошує, що прагнення бути залученим у між-

суб'єктні зв'язки і визнавати інших особистостями — справа вибору [18, с. 123]. Ніхто і ніщо не може змусити суб'єкта діяльності до цього. А оскільки особистості зацікавлені у власному добробуті, то, взаємодіючи з іншими, вони намагаються діяти так, щоб не ставити під сумнів їхню суб'єктність, і у відповідь очікують того ж самого [там само, с. 72]. Тобто особистість виникає не лише тоді, коли сама себе визнає суб'єктом діяльності, а коли інші так ставляться до неї у міжсуб'єктній діяльності. Тому особистість прагне бути залученою до міжсуб'єктної діяльності, боїться втратити її, а отже від самого початку свого існування змушена діяти по відношенню до інших етично. На цьому і ґрунтується етичний критерій буття особистості. Отже, оскільки витоки тотожності — в нормативній природі особистості, то і втратити цю тотожність особистість не може, для цього їй доведеться перестати бути особистістю, а отже і перестати діяти, думати і бажати, що фактично неможливо. Тому питання критеріїв тотожності фактично опускається в нормативному підході.

Нормативні концепції викликають ряд критичних зауважень. По-перше, можна піддати сумніву ідею, що особистість набуває ідентичності, оскільки діє з власних інтересів і прагне до блага. Р. Геусс вважає, що в нормативних концепціях суб'єкт підтримує тотожність із самим собою через ідентифікацію з вищими мотивами, проте це не означає, що в певний момент він не може почати ідентифікувати себе з більш низькими мотивами, а це повинно вплинути на тотожність суб'єкта з самим собою [7, с. 192]. Також М. Братман зауважує, що ідентифікація з власними мотивами та цілями не обов'язково корелює з категорією блага, само-зацікавленості, піклування та любові до себе. Дослідник наводить приклад із людиною, що страждає на наркотичну залежність. Звісно, наявність подібної залежності суперечить ідеї піклування про себе. Проте сам залежний продовжує поводитися деструктивно, оскільки прийом наркотиків вважає для себе благом [1, с. 65-66].

По-друге, наявні також критичні зауваження щодо процесу прийняття рішень, який уніфікує суперечливі мотиви, тим самим призводить до утворення Я. Тобто критикують той механізм, що Г. Франкфурт назвав дією «від усього серця», К. Ровейн — раціональною єдністю, а К. Корсгаард — конституюванням себе. Д. Веллеман писав, що бажання діяти і обирати «від усього серця» не означає відсутність інших суперечливих мотивів. Скоріше у ситуації конфлікту мотивів один, небажаний, може просто витіснятися протягом певного часу, але це не означає, що він зникає і ситуацію конфлікту мотивів усунуто [24,

с. 100]. А якщо така ситуація не вирішена, то неможливо говорити про встановлення ідентичності у діяльності. М. Шетхман зазначає, що нормативні концепції не доводять, що шляхом вибору ми об'єднуємо розрізнені мотиви під однією структурою, що зветься Я. Можна припустити, що Я залишається розділеним, і це не суперечитиме іншим положенням нормативних концепцій [20, с. 416].

По-третє, ставиться під сумнів ідея підтримання практичної тотожності через різні соціальні практики. Д. Веллеман зазначає, що ті речі і соціальні практики, якими ми переймаємося, не обов'язково визначають нашу особистість [24, с. 91]. Р. Коен розвиває цю ідею в уявному експерименті про шляхетного злочинця, який керується нібито високими мотивами і має навіть певний кодекс честі, але його кодекс честі суперечить його діям. І навпаки, соціальна роль, що, за К. Корсгаард, задає певні обов'язки, може суперечити принципам цього шляхетного злочинця [2, с. 183].

Отже, нормативний або етичний підхід до проблем особистості — це спроба перенести дискусію щодо ідентичності з онтології до практичної філософії. Цей напрямок обґрунтовує кілька важливих тез. Проблема ідентичності полягає не тільки в протяжності певного Я особистості у часі, але у виникненні цього Я та усвідомлення особистістю себе таким Я. Для цього нормативні концепції намагаються переосмислити поняття особистості, висвітливши її суттєві риси — здатність бути суб'єктом цілеспрямованої діяльності і діяти відповідно до уявлень про благо.

Також переосмислення набула сама концепція тотожності особистості: увага з критеріїв тотожності була перенесена на процес формування цілісності Я. Практична тотожність особистості як суб'єкта діяльності відкидає тотожність як формально-логічну категорію, як відношення типу рівності, що має властивості симетричності, транзитивності та рефлексивності. Практична ідентичність у часі можлива завдяки тому, що особистість має здатність оцінювати дії як свої власні, а усвідомлення минулих дій як своїх власних і приписування собі певне «авторство» щодо виконання цих дій породжують в особистості відчуття протяжності її Я у часі.

Звісно, до нормативного підходу висувають ряд критичних зауважень, зокрема неясність механізму усунення боротьби між мотивами, що повинен забезпечувати механізм цілісності відчуття себе незмінним у часі. Не до кінця пояснено відношення цієї практичної тотожності з соціальними практиками: особистість може водночас виконувати багато соціальних ролей, що можуть суперечити одна одній, а це призво-

дитиме скоріше до розколу Я, ніж інтеграції його у цілісність.

Отже, пошук альтернативних підходів до онтологічного у розгляді проблеми ідентичності особистості вочевидь не завершується на нормативних концепціях. У перспективі майбутніх досліджень ми плануємо висвітлити нарративні концепції тотожності особистості, наявні в англо-американській філософії.

References

- [1] *Bratman M.E.* Hierarchy, Circularity, and Double Reduction // *Contours of agency: Essays on themes from Harry Frankfurt* / S. Buss & L. Overton (Eds.) — Massachusetts: The MIT Press, 2002. — P. 65-85.
- [2] *Cohen G.A.* Reason, humanity, and the moral law // *The Sources of Normativity* / O. O'Neill (Ed.). — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — P. 167-188.
- [3] *Erikson E.H.* Identity: Youth and crisis. — New York: W. W. Norton & Company, Inc, 1968.
- [4] *Forstrom K.J.S.* John Locke and personal identity: Immortality and bodily resurrection in seventeenth-century philosophy. — London: Continuum International Publishing Group, 2010.
- [5] *Frankfurt H.G.* Necessity, volition, and love. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- [6] *Gallie I.* Is the Self a Substance? // *Mind*. — 1936. — Vol. 45 (177). — P. 28-44.
- [7] *Geuss R.* Morality and identity // *The Sources of Normativity* / O. O'Neill (Ed.). — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — P. 189-199.
- [8] *Grice H.P.* Personal identity // *Mind*. — 1941. — Vol. 50. — P. 330-350.
- [9] *Korsgaard C.* Personal identity and the unity of agency: A Kantian response to Parfit // *Philosophy & Public Affairs*. — 1989. — Vol. 18. — P. 101-132.

- [10] *Korsgaard C.* Self-Constitution: Agency, identity, and integrity. — Oxford: Oxford University Press, 2009.
- [11] *Korsgaard C.* The Sources of normativity / O.O'Neill (Ed.). — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- [12] *Locke J.* An essay concerning human understanding / A.S.Pringle-Pattison (Ed.). — Oxford: The Clarendon Press, 1924.
- [13] *Martin R.* & Barresi J. Naturalization of the soul: Self and personal identity in the eighteenth century. — London: Routledge, 2000.
- [14] *McTaggart J.M.E.* The nature of existence. — Cambridge: The University Press, 1927. — Vol. 2.
- [15] *Olson E.T.* The human animal: Personal identity without psychology. — New York: Oxford University Press, 1999.
- [16] *Parfit D.* Personal identity // *Philosophical Review*. — 1971. — Vol. 80. — P. 3-27.
- [17] *Parfit D.* Reasons and persons. — Oxford: Clarendon Press, 1984.
- [18] *Rovane C.* The bounds of agency: An essay in revisionary metaphysics. — Princeton: Princeton University Press, 1998.
- [19] *Schechtman M.* Diversity in Unity: practical unity and personal boundaries // *Synthese*. — Vol. 162. — 2008. — P. 405-423.
- [20] *Schechtman M.* Staying alive: Personal identity, practical concerns, and the unity of a life. — Oxford: Oxford University Press, 2014.
- [21] *Strawson G.* Locke on personal identity. — Princeton: Princeton University Press, 2014.
- [22] *Strawson G.* “The secret of all hearts”: Locke on personal identity // *Royal Institute of philosophy Supplement*. — 2015. — Vol. 76. — P. 111-141.
- [23] *Thiel U.* Personal identity // *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy* / D.Grabar & M.Ayers (Eds.). — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.— Vol. 1. — P. 865-912.

- [24] *Velleman J.D.* Identification and Identity // *Contours of agency: Essays on themes from Harry Frankfurt* / S. Buss & L. Overton (Eds.). — Massachusetts : The MIT Press, 2002. — P. 91-123.

Надійшла до редакції 31 липня 2019 р.

Оліфер Олена Євгеніївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Olifer Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

 <https://orcid.org/0000-0002-8837-5514>

 xafany@gmail.com

 10.31812/apd.v0i20.2509